

Bouwstenen voor het werken aan een sterk moreel kompas in het hoger onderwijs

Symen van der Zee, Renske de Leeuw, Jory Tolkamp, Willeke Slingerland en Monique Booijnk

Samenvatting Door de steeds complexere maatschappelijke uitdagingen is er behoefte aan professionals die kritisch zijn en die zich bewust zijn van hun invloed op de samenleving. Binnen het hoger onderwijs groeit de belangstelling voor de ontwikkeling van het moreel kompas van studenten. Onderzoek laat zien dat docenten behoefte hebben aan scholing op dit gebied. De lectoraten Vernieuwend Onderwijs en Weerbare Democratie van Saxion hebben daarom de handen ineengeslagen om professionalisering voor hogeschooldocenten te ontwikkelen. Tijdens de voorbereidingen hiervoor werd duidelijk dat er binnen de hogeschool een gebrek is aan een gezamenlijke, gedefinieerde visie die een coherente en wetenschappelijk onderbouwde professionaliseringsaanpak mogelijk maakt. Om deze leemte te vullen, is een visiestuk opgesteld over het versterken van het moreel kompas in het hoger onderwijs. Dit document is bedoeld voor Saxion, maar kan ook van waarde zijn voor andere instellingen. Daarom delen we hier de belangrijkste inzichten. In dit artikel definiëren we allereerst wat we verstaan onder moreel kompas en identificeren we de kerncomponenten ervan. We doen suggesties voor leerlijnen in het curriculum en verkennen didactische ontwerpprincipes voor dit type onderwijs. Tot slot presenteren we bouwstenen voor de professionalisering van docenten, met als doel het moreel kompas van studenten te bevorderen.

Trefwoorden moreel kompas, docentprofessionalisering, curriculum

Artikelgeschiedenis

Ontvangen: 23 oktober 2024
Geaccepteerd: 10 maart 2025
Online: 8 april 2025

Contactpersoon

Symen van der Zee, s.vanderzee@saxion.nl

Over de auteur(s)

Symen van der Zee is werkzaam bij de Academie Pedagogiek en Onderwijs van Saxion; Renske de Leeuw is werkzaam bij de Academie Pedagogiek en Onderwijs van Saxion; Jory Tolkamp is werkzaam bij de Academie Pedagogiek en Onderwijs van Saxion; Willeke Slingerland is werkzaam bij de Academie Bestuur, Recht en Ruimte van Saxion; Monique Booijnk is werkzaam bij de Academie Bestuur, Recht en Ruimte van Saxion.

Copyright

© Author(s); licensed under Creative Commons Attribution 4.0. This allows for unrestricted use, as long as the author(s) and source are credited.

Inleiding

Binnen het hoger onderwijs is sprake van een groeiende aandacht voor onderwijs dat expliciet en doelbewust bijdraagt aan de ontwikkeling van het moreel kompas van studenten (zie bijv. Kienstra, 2023; Van Stekelenburg, 2024). De toegenomen complexiteit van maatschappelijke uitdagingen maakt dat het werkveld om kritische professionals vraagt, die zich bewust zijn van hun professionele rol en maatschappelijke impact.

De lectoraten Vernieuwend Onderwijs en Weerbare Democratie van Saxion hebben de handen ineengeslagen om te werken aan professionalisering voor hogeschooldocenten, gericht op het verzorgen van onderwijs dat bijdraagt aan het moreel kompas van studenten. De urgentie hiervan wordt onderschreven door onderzoek waaruit naar voren

komt dat hogeschooldocenten behoefte hebben aan professionalisering als het gaat om thema's als burgerschaps- en ethiekonderwijs (zie bijv. Pegalajar-Palomino et al., 2021; Van Stekelenburg, 2024; Walberg et al., 2023).

In aanloop naar de ontwikkeling hiervan, werd duidelijk dat het binnen de eigen hogeschool ontbreekt aan een uitgewerkte, gedeelde visie van waaruit een samenhangend en wetenschappelijk geïnformeerd professionaliseringsaanbod ontwikkeld kan worden. Vanwege de behoefte aan een gedeeld kader, is een visiestuk ontwikkeld over het werken aan het moreel kompas in het hoger onderwijs. De vraagstelling hiervan luidde: hoe kan systematisch gewerkt worden aan het moreel kompas van studenten? Hoewel dit visiestuk geschreven is voor Saxion, is de inhoud ervan mogelijk relevant en interessant voor andere hogescholen. Daarom presenteren wij hier de inhoud ervan.

In deze bijdrage zetten we uiteen wat wij verstaan onder het moreel kompas, en welke componenten daarbinnen te onderscheiden zijn. Vervolgens presenteren we een voorstel voor curriculumleerlijnen, en gaan we in op de didactische ontwerpprincipes voor dit onderwijs. Voorts constateren we handelingsverlegenheid van docenten om de ontwikkeling van een moreel kompas bij studenten te stimuleren; er is nood aan professionalisering. We sluiten daarom af met bouwstenen voor docentprofessionalisering gericht op het stimuleren van het moreel kompas bij studenten, en de verdere plannen om tot een morele leergemeenschap te komen in de hogeschool.

Moreel kompas: Gerichtheid op het goede

Er is geen éénduidige definitie van een moreel kompas. Zoals Van Stekelenburg en collega's (2021, p. 96) concluderen op basis van een analyse van de literatuur erover: "... there is no consensus about what the ethical compass means and, importantly, what its north is". Dat moreel kompas geen eenduidig, meetbaar construct is, betekent echter niet dat het begrip onbruikbaar is. Moreel kompas is een krachtige metafoor die oproept om koers te bepalen. Het nodigt uit, moedigt aan en activeert tot een gerichtheid op het goede en een doorgaande dialoog over wat het goede precies is. Hogescholen hebben zich ook tot doel gesteld om deze gerichtheid op het goede te bevorderen. Het doel is om studenten op te leiden tot zelfstandige beroepsbeoefenaars die niet alleen beschikken over vakspecialistische kennis, vaardigheden en attitudes, maar die bovenal beschikken "... over een moreel kompas om in een complexe samenleving overeind te blijven en verantwoordelijkheid te dragen" (Vereniging Hogescholen, 2015, p. 5). Het gaat er dus om studenten zo toe te rusten dat zij als vanzelfsprekend nadenken over en afwegingen maken ten aanzien van wat 'het goede' is. Het moreel kompas dient een persoon te motiveren om op grond van de geldende morele standaarden binnen de eigen professie moreel te handelen in situaties waarin deze geconfronteerd wordt met een ethisch vraagstuk of dilemma (Van Stekelenburg, 2021).

Componenten van het kompas

Om opleidingen en docenten concrete handvatten te kunnen bieden, is een verdere uitwerking van het begrip moreel kompas nodig. Op grond van de nog schaarse literatuur hierover, hebben we vier componenten onderscheiden die volgens ons in onderlinge samenhang ontwikkeld moeten worden. Deze componenten zijn: 1) elementaire ethische kennis, 2) morele sensitiviteit, 3) morele oordeelsvorming, en 4) moreel (professioneel) handelen. Hieronder lichten we ze kort toe.

Elementaire ethische kennis

Een sterk moreel kompas vereist kennis van elementaire ethische begrippen en theorieën. Toppinga (2023a, 2023b) heeft in handzame handreikingen uitgewerkt waaraan daarbij gedacht kan worden. Het gaat onder meer om kennis van de verschillende ethische theorieën, de bijbehorende kernconcepten, de verschillende typen argumentatie, het verschil tussen verklaren en rechtvaardigen, de kenmerken van een morele vraag, enzovoorts. Kennis biedt studenten een moreel vocabulaire en is van belang voor de doeltreffende ontwikkeling van het tweede component, te weten: morele sensitiviteit.

Morele sensitiviteit

Katsarov et al. (2023, p. 5) omschrijven morele sensitiviteit als: “... a person’s general capacity (competence) to notice moral features”. Het gaat dus om de ontwikkeling van het vermogen om morele aspecten te kunnen herkennen in situaties. Met morele sensitiviteit worden morele aspecten in situaties opgemerkt, ook als ze niet direct zichtbaar of merkbaar zijn.

Morele oordeelsvorming

De ethische kennis en morele sensitiviteit dragen bij aan de ontwikkeling van het derde component: morele oordeelsvorming. Het gaat hierbij om het komen tot een gewogen moreel oordeel op basis van een zorgvuldige (interne) dialoog. Dit vereist het toepassen van ethische kennis op de specifieke situatie, maar bijvoorbeeld ook het herkennen van drogredenen en omgaan met conflicterende perspectieven of botsende waarden. Hiervoor zijn kritische denkvaardigheden vereist, zoals interpreteren, analyseren en evalueren, alsook kritische disposities, zoals de neiging om te willen weten, de neiging om te begrijpen en de bereidheid om de eigen positie te herzien in het licht van nieuwe inzichten.

Moreel handelen

Tot slot gaat het in het verlengde van de voorgaande componenten om de ontwikkeling van moreel handelen. In de kern gaat het hierbij om het hebben van goede bedoelingen, het handelen met de goede gevolgen voor ogen en het praktijkwijs handelen in onzekere, complexe situaties. Het gaat enerzijds om het morele handelen als professional binnen

de beroepscontext, anderzijds gaat het om moreel handelen als burger/mens. Onderwijs moet bijdragen aan inzicht in het eigen handelen en dat van anderen, om zo de morele bedachtzaamheid en praktische wijsheid te vergroten.

Lijnen in het curriculum

Het is een illusie om te denken dat de vier componenten van het moreel kompas zich automatisch ontwikkelen bij studenten. Om de benodigde kennis, sensitiviteit, oordeelsvermogen en handelen te bevorderen, is expliciete instructie en begeleiding hierop vereist. Dat is geen eenvoudige klus. Uit studies komt naar voren dat docenten hier ook mee worstelen (zie bijv. Van Stekelenburg et al., 2024). Tegelijkertijd moet de ontwikkeling van het moreel kompas ook niet aan individuele docenten worden overgelaten. Het doeltreffend bevorderen van de componenten van het moreel kompas vereist af- en overeenstemming tussen collega's over de doelen, inhouden en werkwijzen. Momenteel is dit vaak niet het geval. Zoals Van Stekelenburg en collega's (2024, p. 136) concluderen: "... teachers' contributions to the development of students' ethical compasses tend to be individual, unstructured, and unreflective". Wie serieus werk wil maken van de ontwikkeling van het moreel kompas, moet nadenken over de inbedding ervan in het gehele curriculum. In de literatuur worden enkele aanbevelingen hiervoor gedaan (zie bijv. De Ruyter et al., 2017; Horng et al., 2019; Maxwell & Schwimmer, 2016; Kienstra, 2023; Rodzalana et al., 2019; Torringa, 2023a, 2023b; Van Stekelenburg et al., 2021, 2024; Warnick & Silverman, 2011). Hoewel deze niet allemaal gelijk zijn, zijn er wel richtlijnen voor het curriculum uit te destilleren. Drie curriculumlijnen zijn volgens ons aan te bevelen, te weten: 1) de leerlijn beroepsethiek, 2) de integratieve ethieklijn, en 3) de grensoverstijgende ethieklijn. We lichten ze kort toe en beargumenteren het belang ervan.

Leerlijn beroepsethiek

In deze leerlijn gaat het in de eerste plaats om de ontwikkeling van elementaire ethische kennis. Expliciete aandacht voor ethiek en de ontwikkeling van moreel vocabulaire draagt bij aan de ontwikkeling van morele sensitiviteit, moreel oordeelsvermogen en moreel handelen. Het gaat er in deze lijn bijvoorbeeld om dat de student kan definiëren wat ethiek en wat moraal is, welke verschillende ethische stromingen er zijn en welke typen argumentatie onderscheiden kunnen worden. Natuurlijk gaat het hierbij niet enkel om het ontwikkelen van feitenkennis. Het gaat ook om het kunnen benoemen van onderscheidende kenmerken, het toepassen van kennis op casussen, het herkennen en analyseren van morele aspecten in praktijksituaties en het inzicht krijgen in de eigen waarden, normen, aannames, motivaties en redeneringen en in die van anderen. Ook kennis van de formele en informele beroepsethiek wordt in deze lijn bijgebracht. Het gaat hierbij om de beroeps- en gedragscodes en inzicht in de geschreven en ongeschreven

regels van de eigen professie. Omdat in deze lijn de basis wordt gelegd waarop de andere leerlijnen voortbouwen, is het belangrijk dat deze leerlijn wordt verzorgd door experts, ofwel ethiek- en/of filosofiedocenten (zie bijv. Torringa, 2023a, 2023b).

Integratieve ethieklijn

Een belangrijk risico van een separate leerlijn beroepsethiek, is dat transfer niet plaatsvindt. Hiermee wordt bedoeld dat studenten het geleerde enkel (kunnen) benutten in de context van deze leerlijn. Ze halen bijvoorbeeld de toets voor het vak ethiek, maar de leerstof draagt niet bij aan een algemene gerichtheid op het goede. Onderwijskundig onderzoek maakt duidelijk hoe lastig transfer kan zijn en geeft aan dat hier specifiek op onderwezen moet worden (zie bijv. Bransford & Schwartz, 1999). De integratieve lijn heeft tot doel bij te dragen aan transfer. In deze lijn moeten studenten onder begeleiding frequent, actief en expliciet oefenen met de kennis die verworven is binnen de leerlijn beroepsethiek. Dit vraagt het nodige van docenten. Ze moeten bijvoorbeeld in staat zijn om inhoud te selecteren en didactische aanpakken te hanteren die expliciet bijdragen aan de ontwikkeling van de componenten van het moreel kompas. Ook binnen de praktijkcomponent van de opleiding dient hier oog en aandacht voor te zijn. De inrichting en begeleiding van stages moeten de systematische ontwikkeling van het moreel kompas ondersteunen.

Grensoverstijgende ethieklijn

De derde lijn in het curriculum is de grensoverstijgende ethieklijn. In toenemende mate wordt van professionals verwacht dat ze kunnen samenwerken met mensen van buiten de eigen discipline. In het hoger onderwijs wordt mede daarom ruimte gemaakt voor interdisciplinair werken. Studenten van verschillende opleidingen werken samen aan een authentiek, complex vraagstuk, een '*wicked problem*' (Rittel & Webber, 1973). Door het vergelijken, contrasteren, verbinden, toevoegen en aanpassen van disciplinaire concepten, theorieën en methodieken ontstaan dan nieuwe inzichten. Het samenwerken aan authentieke, complexe vraagstukken biedt volop ruimte voor de bevordering van de morele sensitiviteit, oordeelsvorming en het moreel handelen (zie bijv. Walberg et al., 2023). De student wordt met perspectieven vanuit andere disciplines geconfronteerd en krijgt zo inzicht in de beroepsethiek van anderen.

Didactische ontwerpprincipes voor moreel kompas onderwijs

De integratie van ethiek in het gehele onderwijs is van belang voor de ontwikkeling van de vier componenten van het moreel kompas bij studenten. De grote uitdaging voor de niet-filosofie docent of de niet-ethiek docent is om te zorgen voor de betekenisvolle integratie ervan in het eigen vak. Dat begint bij het ontwerpen van het onderwijs. Om enig grip te krijgen op hoe moreel kompas onderwijs eruit kan zien in het hoger onderwijs,

hebben we in de periode van oktober 2023 tot maart 2024 met diverse combinaties van sleutelwoorden gerelateerd aan moreel kompas gezocht in de traditionele databanken (Scopus, ERIC) naar wetenschappelijke publicaties. Daarnaast is gezocht naar rapporten en *white papers* erover in databanken van hogescholen en universiteiten (bijv. Publinova, HBOkennisbank). Vervolgens is gekeken welke van de gevonden publicaties ontwerp-principes bevatten voor het bevorderen van het moreel kompas in hoger onderwijs. Op grond van een bestudering en vergelijking hiervan, hebben we zeven didactische ontwerpprincipes opgesteld voor moreel kompas-onderwijs. Deze zijn: 1) *open-ended* taken, 2) epistemische omgang met conflicten, 3) focus op het (denk)proces, 4) multi-perspectivistisch denken, 5) inzet moreel vocabulaire, 6) rolmodellen, en 7) expliciete oefening. Hieronder lichten we deze ontwerpprincipes toe.

Open-ended taken

Taken die *open-ended*, rijk en uitdagend zijn, lokken eerder en vaker discussie en uitwisseling van inzichten uit. Daarbij ontstaat vaak ook ruimte voor dialoog over wat het goede is. De formulering van de taak kan daartoe ook expliciet uitnodigen. Laat studenten als onderdeel van een *open-ended* opdracht bijvoorbeeld beargumenteren of iets moreel wenselijk, acceptabel, verdedigbaar of verwerpelijk is. Stel de vraag of ze vinden dat iets wel of niet mag of formuleer een vraag in de trant van: 'Is het goed om ...?' Dit type vragen dwingt te focussen op de morele aspecten van een vraagstuk of kwestie.

Epistemische omgang met conflicten

Wanneer opdrachten geen vaststaande uitkomst hebben en expliciet uitnodigen tot moreel oordelen en mogelijk ook handelen, is er een grotere kans op wrijving. Perspectieven en waarden kunnen schuren en botsen. Dit is ook wenselijk in het licht van de ontwikkeling van het moreel kompas, al hangt het er wel vanaf hoe hiermee wordt omgegaan. In de literatuur over samenwerkend leren wordt onderscheid gemaakt tussen twee manieren van omgaan met conflict (zie bijv. Darnon et al., 20072). De eerste wordt betiteld als 'relationeel'. Niet de inhoudelijke kwaliteit van bijdragen is dan leidend voor het komen tot een oordeel of oplossingsrichting, maar de sociale dynamiek in de groep. De status van een groepslid bepaalt bijvoorbeeld in hoeverre iemand serieus wordt genomen. De tweede benadering wordt 'epistemisch' genoemd. Bij deze benadering wordt getracht te komen tot verduidelijking van begrip, inzicht en mogelijk ook een oplossing, door op rationele wijze te focussen op de aard en inhoud van de conflicterende ideeën en perspectieven. Wrijving werkt, zorgt voor glans, mits deze 'epistemisch' wordt benaderd.

Focus op het (denk)proces

Morele oordeelsvorming is een kritisch denkproces. Dit denken moet aangeleerd en onderwezen worden en vraagt om gezamenlijke aandacht voor het (denk)proces. Er zijn verschillende manieren om dit te doen. Voorafgaand aan discussies kunnen bijvoorbeeld de grondregels voor het voeren van discussie worden gepresenteerd of deze

kunnen samen worden opgesteld. Bijvoorbeeld dat iedereen wordt aangemoedigd om bij te dragen, er wordt gevraagd naar redenen/argumenten en dat iedereen bereid is om inzichten aan te passen. Bij de begeleiding kan gewezen worden op het naleven van de regels en nadien kan erop gereflecteerd worden. Er kan ook specifiek gestuurd worden op de ontwikkeling van het moreel kompas. Bijvoorbeeld door studenten de opdracht te geven om de waarden te benoemen die betrokken zijn, door ze na te laten gaan of deze complimenteren, conflicteren of elkaar uitsluiten. Of de aandacht wordt juist gericht op de valkuilen bij het redeneren en argumenteren. Worden er drogredenen gehanteerd? Zo ja, welke typen? Over het algemeen geldt dat het goed is om eisen te stellen aan het proces, hierop te instrueren en te begeleiden, en om na afloop hierop te reflecteren.

Multiperspectivistisch denken

Door het perspectief van anderen te leren kennen, kunnen de eigen waarden en redeneringen inzichtelijk worden, wat mogelijk ook tot bijstelling of verdieping ervan kan leiden. De rijke, *open-ended* taken kunnen zo ingericht worden, dat andere perspectieven worden verkend. Dit kunnen de perspectieven van medestudenten zijn, maar ook die van stakeholders, klanten, collega's en eindgebruikers. Het kan gaan om perspectieven van actoren in de huidige tijd, maar kan bijvoorbeeld ook gaan om die van toekomstige generaties (Krznaric, 2021). Er zou ook expliciet gestuurd kunnen worden op het verdiepen in radicaal afwijkende perspectieven, om grip te krijgen op de verschillen in waarden, belangen en wensen met het eigen perspectief. Daarnaast is het leerzaam om te oefenen met argumenteren en redeneren vanuit zulke afwijkende gezichtspunten. Het verkrijgen van inzichten in andere perspectieven kan door met anderen in gesprek te gaan, maar het perspectief van de ander kan ook voor het voetlicht worden gebracht met behulp van het lezen van literatuur, luisteren naar podcasts of het bekijken van documentaires.

Inzet moreel vocabulaire

Niet-filosofie – of niet-ethiek docenten moeten expliciet en doelbewust de kennis vanuit de beroepsethiek lijn integreren. Dat betekent dat de docent zelf de ethische taal bezigt en bewust stuurt op het gebruik ervan bij studenten. Het kan hierbij gaan om algemene begrippen, zoals 'moraal', 'moreel dilemma', 'aannames', 'drogredenen' en 'moresprudentie', maar ook om vakspecifieke ethische taal, bij geneeskunde bijvoorbeeld om begrippen als 'wilsbekaamheid', 'lichamelijke integriteit' en 'geïnformeerde toestemming'. Ook hiervoor geldt: hoe explicieter, hoe beter. In formuleringen van opdrachten kan de taal bijvoorbeeld gearceerd worden en studenten kan expliciet gevraagd worden om bepaalde begrippen te gebruiken in uitwerkingen van opdrachten of dialogen. Hierop kan vervolgens ook gecontroleerd worden. Dit kan formatief, bijvoorbeeld door feedback te geven op de taal die studenten bezigen tijdens het groepsgewijs denken, maar het kan ook summatief, bijvoorbeeld door in beoordelingsformats een indicator op te nemen die betrekking heeft op de correcte toepassing van elementaire ethische kennis.

Rolmodellen

Voor de ontwikkeling van het moreel kompas is het hebben van voorbeelden van belang. Zien hoe anderen hun morele kompas inzetten bij het oplossen van vraagstukken of nadenken over dilemma's kan van grote waarde zijn (Rodzalana et al., 2019; Van Stekelenburg, 2024). Docenten kunnen zelf een rolmodel zijn, bijvoorbeeld door het eigen moreel redeneren te expliciteren, maar ze kunnen ook rolmodellen inzetten. Dit kunnen echte of fictieve rolmodellen zijn. Een rolmodel kan iemand zijn die dicht bij de studenten staat, qua leeftijd, leefwereld en levenservaring, maar het kan ook iemand zijn die bekend is en hen inspireert met bepaald gedrag of eigenschappen, bijvoorbeeld een politicus, artiest, *influencer*, kunstenaar, ondernemer, acteur, activist of topsporter. Belangrijk bij de inzet van een rolmodel is dat steeds expliciet wordt gemaakt hoe deze het eigen morele kompas inzet. Welke dilemma's of vraagstukken spelen bij deze persoon? Op grond van welke waarden overtuigingen komt het rolmodel tot een moreel oordeel? Hoe verhoudt dit oordelen zich tot het handelen? Inzichten hierin dragen bij aan zelfinzicht, positiebepaling, het maken van ethische keuzes en het handelen ernaar.

Expliciete oefening

Het laatste ontwerpprincipe is impliciet al benoemd, maar is toch goed om uit te lichten. Het expliciet en doelbewust oefenen met het inzetten van het moreel kompas is van belang voor de ontwikkeling ervan. Expliciet oefenen biedt studenten de ruimte om de kennis te laten beklijven, de morele sensitiviteit te ontwikkelen en het innemen van een standpunt en het handelen in lijn ermee te ontwikkelen. Door regelmatig expliciet aandacht te hebben voor de inzet van de basiskennis, wordt het morele kompas en het inzetten ervan versterkt. Bij het oefenen ermee is afwisseling aan te raden. Door te variëren in werkvormen, leren studenten dat er verschillende manieren zijn voor het omgaan met een vraagstuk of dilemma. Daarnaast geldt ook het onderwijskundige principe dat door oefening te spreiden in de tijd, de leerstof beter beklijft (Surma et al., 2019). Door te expliciteren, zullen studenten effectiever leren.

Nood aan professionalisering

De literatuur alsook de gesprekken in de eigen hogeschool maken duidelijk dat docenten vaak handelingsverlegen zijn als het aankomt op het stimuleren van de componenten van het moreel kompas. Hoewel docenten prima in staat zijn om zelf op een moreel verantwoorde wijze te onderwijzen, vinden ze het lastig om inhoud te selecteren en didactische aanpakken te hanteren die expliciet bijdragen aan de ontwikkeling van het moreel kompas van studenten (zie bijv. Van Stekelenburg et al., 2024). Hierdoor is er in opleidingen vaak weinig expliciete aandacht voor de ontwikkeling van een moreel kompas en zijn er, buiten de ethiekmodules, als die er zijn, geen duidelijke doelen en

ontwikkelingslijnen ten aanzien hiervan (zie bijv. Kienstra, 2023). Het gevolg hiervan is dat studenten zich over het algemeen niet bewust zijn van hun moreel kompas. Daardoor kunnen ze ook niet bewust hun moreel kompas inzetten in specifieke situaties die daar om vragen en is de kans op adequaat, verantwoord moreel oordelen en handelen in dit soort situaties bijgevolg ook kleiner (zie bijv. Sanderse & Cook, 2021; Van Stekelenburg, 2024).

Op de vraag hoe studenten momenteel dan hun moreel kompas ontwikkelen, geven studenten aan dat ze vooral de gedragingen en waarden van rolmodellen in hun omgeving overnemen. Door mee te doen, te observeren, via *trial-and-error* te leren en zo de professionele cultuur en waarden te internaliseren, wordt hun moreel kompas gevormd (Van Stekelenburg et al., 2024). Hoewel het leren van rolmodellen belangrijk is, is het niet genoeg. Een simpel en logisch advies is dan ook om (niet-ethiek)docenten in te leiden in het stimuleren van een moreel kompas bij studenten. Het gaat hierbij zowel om het leren ontwerpen van onderwijs dat het moreel kompas stimuleert als het daadwerkelijk kundig uitvoeren ervan.

Bouwstenen voor effectieve professionalisering

Wat kenmerkt doeltreffende docentprofessionalisering? Reviewstudies hierover zijn er ten overvloede (zie bijv. Education Endowment Foundation, 2021). Deze maken duidelijk dat rekening gehouden moet worden met docentkenmerken, zoals verschillen in interesses en behoeftes, verschillen in voorkennis op het gebied van ethiek, verschillen in motivatie om deel te nemen, de overtuigingen ten aanzien van het bevorderen van het moreel kompas, de ervaring hiermee en de professionele identiteit van docenten. Docenten die bijvoorbeeld menen dat de bevordering van het moreel kompas niet hun taak is en weinig voorkennis hebben, moeten anders benaderd worden dan docenten die ervoor openstaan en er vol voor gaan.

Om effectief te zijn, moet professionalisering vervolgens bouwen aan de kennis van docenten, concrete technieken en werkwijzen aanleren en ervoor zorgen dat deze ingebed raken in het dagelijks handelen. Docenten hebben in ieder geval kennis nodig van wat het moreel kompas inhoudt, waarom het belangrijk is hieraan te werken en hoe dit gedaan kan worden. Belangrijk is dat docenten zelf de elementaire ethische kennis bezitten en kunnen toepassen. Bij het aanleren van deze kennis moet rekening worden gehouden met een aantal effectieve mechanismen. Zo moet rekening worden gehouden met de '*cognitive load*' en moeten docenten dus niet bedolven worden onder informatie. Daarbij moet hun voorkennis steeds geactiveerd en ingezet worden, zodat nieuwe inhouden betekenisvol geïntegreerd kunnen worden in het bestaande kennis-netwerk.

Ook bij het aanleren van de concrete technieken is er een aantal effectieve principes. Zo is het belangrijk om docenten duidelijke stap voor stap uitleg te geven over een onder-

wijstechniek. Om docenten bijvoorbeeld te leren hoe moreel beraad te integreren in het onderwijs, is het handig om ze een stappenplan te geven waarin duidelijk wordt gemaakt wat ze 'moeten' doen. Vanzelfsprekend helpt het wanneer docenten dan eerst ervaren hoe een moreel beraad werkt en de techniek wordt gemodelleerd. Vervolgens gaat het om concreet oefenen met de werkwijze. Dit kan bijvoorbeeld eerst met een kleine groep collega's en daarna met studenten. Veelvuldig en op verschillende manieren oefenen met de techniek en het samen met collega's en een expert reflecteren erop, draagt bij aan competentieontwikkeling.

De geleerde werkwijzen moeten docenten na de professionaliseringsbijeenkomsten blijven toepassen in hun eigen praktijk. Uit de reviewstudies blijkt dat docenten vaker blijven oefenen wanneer ze regelmatig herinnerd worden aan het belang van het werken aan het moreel kompas en de bijbehorende technieken (Education Endowment Foundation, 2021). Het aanbieden van nieuwe informatie over dit onderwerp kan ook helpen om hun leerproces voort te zetten. Daarnaast is het opstellen van een actieplan een krachtig middel om te blijven oefenen. Tijdens de laatste sessie van de professionalisering kunnen docenten vooruitkijken naar de komende onderwijsperiode en aangeven waar ze de nieuwe technieken willen toepassen. Ook kan dan samen worden afgesproken om lessen gezamenlijk te ontwerpen en elkaar te observeren. Tot slot kan het aanbieden van hulpmiddelen zoals een checklist of een competentiescan docenten ondersteunen bij zelfmonitoring, wat hen motiveert om te blijven oefenen.

Een morele leergemeenschap

Binnen Saxion gaan we de komende tijd met voorlopers, kartrekkers en enthousiaste geïnteresseerden ons inzetten voor de ontwikkeling van een rijk en divers aanbod aan docentprofessionalisering. Naast dat we professionalisering voor docenten ontwikkelen, beogen we aanbod voor onderwijsmanagers, leden van commissies en andere actoren in de hogeschool te creëren. Op termijn moet de professionalisering niet alleen maar betrekking hebben op wat en hoe we zaken bij studenten aanleren, maar moet het ook gaan om hoe we als organisatie de gerichtheid op het goede kunnen stimuleren. Het is onze gezamenlijke verantwoordelijkheid om het goede voorbeeld te zijn. Zoals Van Stekelenburg et al. (2021, p. 101) stellen: "... the UAS themselves ... should be modeling what it means to have and use an ethical compass, which implies being moral learning communities in which teachers and the leadership of the UAS exemplify what it means to be a professional with an ethical compass". Er is binnen Saxion nog een aardige weg te gaan voor het worden van een florerende morele leergemeenschap, maar de eerste stappen zijn gezet. Nu gaat het om het voort- en uitbouwen van wat er al is en een routekaart maken voor wat nog moet komen.

Literatuur

- Bransford, J.D., & Schwartz, D.L. (1999). Chapter 3: Rethinking transfer: A simple proposal with multiple implications. *Review of research in education*, 24(1), 61–100. <https://doi.org/10.3102/0091732X024001061>
- Darnon, C., Buchs, C., & Butera, F. (2002). Epistemic and relational conflict in sharing information during cooperative learning. *Swiss Journal of Psychology*, 61(3), 139–151. <https://doi.org/10.1024/1421-0185.61.3.139>
- De Ruyter, D., & Schinkel, A. (2017). Ethics education at the university: From teaching an ethics module to education for the good life. *Bordón: revista de pedagogía*. <https://doi.org/10.13042/Bordon.2017.690409>
- Education Endowment Foundation (2021). *Effective professional development: guidance report*. Education Endowment Foundation.
- Hornig, J.S., Hsu, H., & Tsai, C.Y. (2019). Learning corporate ethics and social responsibility: Developing an influential curriculum for undergraduate tourism and hospitality students. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, 24, 100–109. <https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2019.01.003>
- Katsarov, J., Schmocker, D., Tanner, C., & Christen, M. (2023). Moral Sensitivity Training: A Systematic Review. *SSRN*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4551778>
- Kienstra, N. (2023). *Zorgdragen voor ethische vorming* [Oratie]. Tilburg University. <https://research.tilburguniversity.edu/en/publications/zorg-dragen-voor-ethische-vorming>
- Krznaric, R. (2021). *De goede voorouder: langetermijndenken voor een korte termijn wereld*. Ten Have.
- Maxwell, B., & Schwimmer, M. (2016). Professional ethics education for future teachers: A narrative review of the scholarly writings. *Journal of Moral Education*, 45(3), 354–371. <https://doi.org/10.1080/03057240.2016.1204271>
- Pegalajar-Palomino, M. del C., Burgos-García, A., & Martínez-Valdivia, E. (2021). What Does Education for Sustainable Development Offer in Initial Teacher Training? A Systematic Review. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 23(1), 99–114.
- Ratajczyk, Y. (2021). Een verbeeldingsgezinde attitude: over metaforen, ethiek en poëzie. *Algemeen Nederlands Tijdschrift voor Wijsbegeerte*, 113(4), 549–563. <https://doi.org/10.5117/ANTW2021.4.008.RATA>
- Rittel, H., & Webber, M. (1973). Dilemmas in a General Theory of Planning. *Policy Sciences*, 4(2), 155–169. <http://www.jstor.org/stable/4531523?origin=JSTOR-pdf>
- Rodzalana, S.A., Saatb, M.M., & Suriani, L. (2019). Factors Influencing the Improvement of Students' Moral and Professional Ethics Attributes: An Industrial Training Intervention. *International Journal of Innovation, Creativity and Change*, 16(6). https://www.ijcc.net/images/volgiss6/9616_Rodzalan_2019_E_R.pdf
- Sanderse, W. & Cooke, S. (2019). Being prepared to become a moral teacher: UK teachers' experiences of initial teacher education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 65(2), 226–239. <https://doi.org/10.1080/00313831.2019.1664628>

- Surma, T., Vanhoyweghen, K., Sluijsmans, D., Camp, G., Muijs, D., & Kirschner, P.A. (2019). *Wijze lessen: twaalf bouwstenen voor effectieve didactiek*. Ten Brink Uitgevers.
- Torringa, H. (2023a). *Handreiking Ethiek: wenken voor het integreren van ethiek in het hoger beroepsonderwijs*. Avans Hogeschool. <https://www.avans.nl/binaries/content/assets/nextweb/over-avans/organisatie/handreiking-ethiek-avans-2023.pdf>
- Torringa, H. (2023b). *Ethiek voor elke hbo-professional* [white paper]. Noordhoff. https://start.noordhoff.nl/wp-content/uploads/2023/12/Whitepaper-START_Ethiek-voor-elke-hbo-professional_final.pdf
- Van Stekelenburg, L.H., De Ruyter, D., & Sanderse, W. (2021). 'Equipping students with an ethical compass.' What does it mean, and what does it imply?. *Ethics and Education*, 16(1), 91–107. <http://doi.org/10.1080/17449642.2020.1860315>
- Van Stekelenburg, M.H.M. (2024). *Navigating on the Ethical Compass. What it Means and Implies to Equip Students of Universities of Applied Sciences with an Ethical Compass*. PhD-Thesis – Research and graduation internal, Vrije Universiteit Amsterdam. <https://doi.org/10.5463/thesis.782>
- Vereniging Hogescholen (2015). *Hbo 2025: Wendbaar en weerbaar*.
- Walberg, A.W., de Leeuw, R.R., Wagenaar, D.B.A.E., & Slingerland, W. (2023). *Professionals van morgen: Hoe het hoger onderwijs moet voorkomen onbedoeld een nieuwe generatie paarse-krokodil-ambtenaren af te leveren*. Saxion. <http://doi.org/10.5281/zenodo.10371343>
- Warnick, B.R., & Silverman, S.K. (2011). A framework for professional ethics courses in teacher education. *Journal of teacher education*, 62(3), 273–285. <http://doi.org/10.1177/0022487110398002>

Building blocks for working on a strong moral compass in higher education

Abstract Due to the increasingly complex societal challenges, there is a need for professionals who are critical, and who are aware of their influence on society. Within higher education, therefore there is growing interest in developing the moral compass of students. Research shows that teachers need professionalization in this area. Therefore, the research groups for Reform Education and Resilient Democracy at Saxion University of Applied Sciences have joined forces to develop professionalization for higher education teachers. During the preparations for the development of this professionalization, it became clear that there is a lack of a shared, defined vision within the institution that would enable a coherent and scientifically grounded professionalization approach. To address this gap, a vision document has been prepared on strengthening the moral compass in higher education. Although this document is intended for Saxion, it may also be valuable for other institutions. Therefore, we share the key insights here. In this article, we first define what we mean by moral compass and identify its core components. We make suggestions for learning pathways in the curriculum and explore didactic design principles for this type of education. Finally, we present building blocks for the professionalization of teachers, aimed at enhancing the moral compass of students.

Keywords moral compass, professional development, curriculum